

KARS İLİNİN KALKINMA STRATEJİSİ NASIL OLMALIDIR?

Doç.Dr.Kerem KARABULUT*

Özet

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin en geri kalmış illerinden birisidir. Ancak, tarihi ve kültürel birikime göre, Türkiye'de önemsenmesi gereken özel illerden birisidir. Bu ilin, 1990 öncesinde eski dünya düzeni döneminde çeşitli dezavantajları bulunmaktaydı. Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıktan sonra çok özel fırsatlar yakalanmıştır. Bu fırsatların en önemlilerinden birisi, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile ticaret yapma imkanındır. Buna ilaveten, Kars ilinin kendi iç potansiyelleri de kalkınmasının gerçekleştirilmesini sağlayacak düzeydedir. Bu çalışma ile Kars ilinin mevcut durumu, potansiyelleri ve kalkınma da kullanılabilirlikleri tartışılmaktadır. Ulaşılan sonuçlara göre genel değerlendirme ve öneriler de yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kars ili, kalkınma stratejisi, Karsın kalkınması*

Abstract

The Kars province is one of the most backward provinces of Eastern Anatolia Region. However, according to historical and cultural accumulation, is one of cities that has to be heeded in Turkey. In this province, in the old world order period before 1990 there were several disadvantages. But after the collapse of the Soviet Union captured very special advantages. One of the most important of these opportunities, is trade capability with Georgia, Armenia and Azerbaijan. In addition, domestic potentials of Kars province are enough to ensure their development. In this study, the current status of Kars province, the availability and development potentials are discussed. According to the results obtained, general evaluation and recommendations are made

Key Words: *Kars province, development strategy, development of Kars*

I.Giriş

Son yılların kalkınma politikaları, bölge, il, ilçe ve hatta köy merkezli yerel anlayışlara dayanmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği gibi kuruluşlar da daha çok yerel kuruluşlar aracılığıyla bu amaçlara hizmet edecek kredi ve hibe programlarına önem vermektedir. Diğer taraftan, tarım ve hayvancılıktaki gerilemenin önüne geçmek amacıyla hükümetler

* Atatürk Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, kerem@atauni.edu.tr

tarafından uygulanan teşvik politikaları da Kars gibi illerin kalkınmalarına ivme kazandıracak niteliktedir. Bu doğrultuda, yerel bölgenin özelliklerinin iyi bilinerek mevcut avantaj ve dezavantajlarına uygun kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ele alınan bu çalışmada, öncelikle Kars ilinin sosyo-ekonomik yapısı hem Kars il geneline göre hem de Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırılmalı olarak ele alınacaktır. Daha sonra mevcut güncel gelişmeler dikkate alınarak Kars ilinin takip etmesi gereken kalkınma stratejisinin nasıl olması gerektiği tartışılacaktır. Son olarak, öneri ve değerlendirmeler yapılacaktır.

II. Kars ve İlçelerinin Genel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

Tablo1: Kars ve ilçelerinin 2009 ADNKS sonuçlarına göre nüfus yapıları

İlçeler	Toplam	Erkek	Kadın
Merkez	111.511	59.234	52.277
Akyaka	12.131	6.336	5.795
Arpaçay	20.442	10.421	10.021
Diğor	26.609	13.796	12.813
Kağızman	48.790	24.571	24.219
Sarıkamış	49.413	25.751	23.662
Selim	24.873	12.752	12.121
Susuz	12.767	6.550	6.217
Toplam	306.536	159.411	147.125

Kaynak: TÜİK

2009 ADNKS sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 72.561.312 kişidir. Buna göre, Türkiye nüfusunun yaklaşık %0,42'si Kars iline aittir. Kars ili içerisinde de en düşük nüfusa sahip ilçe Akyaka (12.131) ve Susuz'dur (12.767). Yine nüfus açısından Türkiye genelinde olduğu gibi erkek nüfus kadın nüfustan daha fazladır.

Tablo2: İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları

	872 ilçe içerisinde gelişmişlik sırası	Gelişmişlik grubu
Merkez	189	3
Sarıkamış	595	4
Kağızman	716	5
Akyaka	766	6
Selim	791	6
Susuz	799	6
Arpaçay	807	6
Digor	839	6

Kaynak: DPT; İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

Tabloya göre, Kars merkez dışındaki ilçeler, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından en sonlarda gelen ilçeleri arasındadırlar. Kars ili içerisinde yapılacak değerlendirmede ise, en az gelişmiş ilçe Digor, en gelişmiş ilçe ise Sarıkamış'tır. Sarıkamış ilçesinden sonra Kağızman ve Akyaka Kars, içerisindeki sıralamada daha iyi konumdadırlar. Sarıkamış ve Kağızman'ın dışındaki ilçeler, en sonuncu gelişmişlik grubu olan 6. grupta yer almaktadırlar. Diğer bir anlatımla Türkiye'nin en az gelişmiş ilçeleri içerisinde dirler.

Kars ilinde ekonomik olarak bir durgunluk sürecinin yaşandığını anlaşılmaktadır. Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (KBGSYİH) sırası açısından ilin 1977'deki sırası 67 il içerisinde 59 iken, 2001 yılında 81 il içerisinde 71. inci sıradadır (Karabulut; 2005b: 135).

Bölgenin diğer il ve ilçelerinde olduğu gibi, Kars ve ilçelerinin geri kalmışlığının temel sebeplerini aşağıdaki gibi sıralamak olanaklıdır:

- Uzun yıllardır Türkiye'nin en çok göç veren il ve bölgesi olunması.
- Özellikle 1991 öncesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varlığından dolayı bölgenin devlet yatırımlarından yeterince pay alamayışı.
- Coğrafya ve iklim koşullarının ağırlığı.
- Tarım ve hayvancılıktaki verimlilik düşüklüğü.
- Eğitim seviyesinin düşüklüğü.
- Sermaye ve altyapı yetersizlikleri (özellikle ulaşım).
- 1985 sonrası terör faaliyetlerinin olumsuz etkileri (yatırımcıları kaçırma ve hayvancılığa olumsuz etkileri).

- h. Siyasi istismarlar.
 i. Teşviklerdeki yetersizlikler.
 j. Tanıtım eksiklikleri (Özellikle kış ve tarihi turizm açısından)

Bu maddeleri çoğaltmak mümkündür. Ancak uzun yıllar boyunca temelde yaşanan bu sıkıntıların sonucunda, ortaya çıkan sosyo-ekonomik geri kalmışlık göstergeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Çeşitli Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	Alan (km ²)	Nüfus Yoğunluğu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Şehir Nüfus Oranı (%)	Okur Yazarlık oranı (%)	İşsizlik (%)	Tarımda İstihdam Oranı (%)	Sanayide İstihdam Oranı (%)
Merkez	1805	57	-6,0	68,8	87,3	11,5	47,5	4,7
Akyaka	406	32	-6,8	23,4	85,4	2,3	80,1	0,6
Arpaçay	1278	16	-25,5	17,8	83,0	2,6	90,6	0,9
Digor	1164	18	-10,0	10,8	75,2	1,5	86,3	0,4
Kağızman	1797	26	-0,5	44,3	76,1	6,5	67,5	1,3
Sarıkamış	1971	25	-8,1	40,8	82,7	3,8	62,7	1,7
Selim	1009	21	-13,6	17,2	83,9	2,2	88,0	1,0
Susuz	697	17	-24,5	25,5	79,6	3,2	88,6	0,6
Türkiye	783562	93	14,9	65,0	90	11,0	28	25

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, 2006, ss.360-361.

Tabloya göre, Kars merkez ve ilçeleri nüfus yoğunluğu* açısından Türkiye ortalamasının çok gerisindedir. Yıllık nüfus artış hızı açısından negatif göstergeye sahiptir ki, bu durum merkez ve tüm ilçeler içinde geçerlidir. Bunun anlamı bölge ve ilçeden göç devam etmektedir.

Göç konusunda bölgede yapılan bilimsel bir araştırmada (Güllülü ve diğerleri; 2007), Kars il merkezdeki göçün en temel sebepleri;

- İklim koşullarının zorluğu,
- Sağlık hizmetlerinin yetersizliği,
- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği'dir.

İl merkezi için bulunan bu gerekçelerin Kars ilinin tüm ilçeleri için de geçerli olacağı düşünülebilir. Çünkü iklim koşullarının getirdiği zorlukları giderecek altyapı yatırımları yapılamamıştır (örneğin, kışın yakacak

* Nüfus yoğunluğu, kilometrekareye düşen insan sayısıdır.

sorununun giderilmesi, ikamet edilebilir konutların yapılması gibi). Sağlık ve eğitim hizmetlerinin kaliteli ve hızlı sunumunu gerçekleştirecek bir altyapının il, ilçeler veya bölgede oluşturulduğunu söylemek güçtür.

Şehirleşme oranına bakıldığında, Merkez dışındaki diğer tüm ilçelerde nüfusun büyük bir bölümünün kırsalda yaşadığı anlaşılmaktadır. Oysa bilinmektedir ki, sanayileşme ya da kalkınma süreci aynı zamanda doğru kentleşmeyle olmaktadır.

Tabloda en çok dikkat çeken nokta işsizlik oranının ilçeler bazında düşüklüğüdür. Görüldüğü gibi, merkezde Türkiye ortalamasının üstünde bir işsizlik söz konusu iken, ilçelerde Türkiye ortalamasının çok altında bir işsizlik oranı verilmektedir. Aslında bunun gerçekçi bir veri olmadığını tarımdaki istihdam oranları göstermektedir.

Tarımdaki istihdam oranları, Türkiye ortalamasının çok üstünde, hatta Osmanlı imparatorluğu dönemlerindeki kadardır. Bunun anlamı, Kars'ın tüm ilçeleri tam bir "geçimlik tarım toplumu" özelliği göstermektedir. Çünkü bu kadarlık nüfus tarım sektöründe istihdam edilmekte, ancak tarımsal ürün il, ilçe veya yurt dışına ihraç edilememektedir. Bunun diğer bir yansıması da nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edildiği için "gizli işsizlik" var bu nedenle işsizlik rakamları düşük çıkmaktadır. Aksi takdirde, işsizlik rakamlarının bu kadar düşük çıkması istatistiklerin yanlışlığını ifade eder.

Tarım sektöründe günümüze kadar olumsuz görülen bu durum, küresel ısınma nedeniyle tarımsal ürünlerin öneminin artması, organik tarımın değerinin anlaşılması gibi gelişmelerle olumluya çevrilebilecek bir potansiyeldir.

Sanayide istihdam oranına bakıldığında ise, Kars ve ilçelerinde sanayi yoktur denilebilir. Bunun doğal sonucu da gelir düşüklüğü ve buna bağlı göçlerin yaşanmasıdır.

Kars il merkezinde yapılan bir saha araştırmasına göre (Polat; 2007: 105), nüfusun gelir dağılımından aylık aldığı pay şöyledir;

- Nüfusun %17'si 500 YTL'nin altında bir gelir elde ediyor.
- Nüfusun %35'i 500-1000 YTL arası bir gelir elde ediyor.
- Nüfusun %22'i 1000-1500 YTL arası bir gelir elde ediyor.
- Nüfusun %11'i 1500-2000 YTL arası bir gelir elde ediyor.
- Nüfusun %15'i 2000 YTL'den fazla bir gelir elde ediyor.

Bu durum, il için gelir dağılımında bir dengesizliğin olduğuna işaret etmektedir. Diğer bir anlatımla Kars ilinde nüfusun %52'si aylık 1000 YTL'nin altında açlık sınırında bir gelir elde ediyor. Bu rakamların ilçelerde daha da dengesiz dağılacağı açıktır.

III. Kars İlinin Potansiyelleri ve Değerlendirilebilirliği

Ülkemizde yaşanan göç olgusu bilinmektedir. Bu göç sürecini yaşayan önemli illerden birisi de Kars'tır. Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde "Kars-Ardahan-Iğdır Üçgeni"* Türkiye'de 1980-1990 arasında en fazla göç veren bölgedir. Belirtilen dönemde bu bölgeden göç eden nüfus sayısı 202.166 kişidir. Günümüz itibarı ile bir milyondan fazla bu bölge insanı (Kars-Ardahan ve Iğdır'a ait) göç veya başka sebeplerle bölge dışında yaşamaktadırlar. Ülkemizde yaşanan iç istikrarsızlıklar, bölgesel geri kalmışlık ve doğal sanayileşme süreci bu göç olgusunun en temel sebepleri olmuştur.

Günümüze kadar olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilen bu sürecin artık avantaja dönüştürülmesi de mümkündür. Şöyle ki; bilindiği gibi göçen nüfusun hepsi olmasa da çok büyük bir bölümü ekonomik olarak daha iyi olanaklara kavuşmuştur. Üstelik bölgeden göçen insanların yöreye ilgi ve bağlılıkları da devam etmektedir. Dolayısıyla mevcut bu ekonomik-beşeri sermaye potansiyelinin bölgeye çekilmesi başarılabilirse çok büyük bir avantaj yakalanmış olabilecektir. Bunun için örneğin devlet tarafından şöyle bir teşvik verilebilir:

Göçen insanların öncelikle bağlantılarını sağlamak için yapacakları evlerin masrafının belli bir yüzdesi kamu tarafından karşılanabilir. Ayrıca yatırım yapanlardan 20-25 yıllık bir süre için ya çok az ya da hiç vergi almama gibi yollar seçilebilir.

Diğer taraftan bölge için yapılabilecek çok önemli uygulamalardan birisi de, tecrübeli, ehil ve devleti temsil yeteneği olan yöneticilerin bölgeye atanmasıdır. Böylece, bölge içi barışa katkı yapılabilecek, göçün azalması sağlanacak ve devlet vatandaş bütünleşmesi daha kolay olabilecektir.

Son yirmi yıldır Türkiye'deki turizm, batı ve güney sahillerinde yoğunlaşan bir endüstri olmuştur. Oysa bu bölgeler Türkiye'nin gelişmiş alanlarıdır. Turizmin bu yapısı ülkedeki bölgelerarası dengesizliği artırmaktadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki Kars gibi illerde tarihi ve doğal olanak ve güzelliklerin bolluğu, hem seyahat edenlere yeni alternatifler sunar hem de bu bölgelerin istikrarlı kalkınmasına katkı yapar. Ancak bunun olabilmesi için şu üç unsura ihtiyaç vardır (Seckelmann;2002:85):

- Ulusal bir turizm politikası,
- Uygun fiyat,

* Ardahan ve Iğdır 1992 yılında Kars ilinden ayrılarak il olmuşlardır.

- Yeni yerlerin güçlü bir promosyonu.

Bu doğrultuda, kış turizmi Kars ilinin ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin çok önemli bir potansiyelidir. Sarıkamış kayak merkezi, kar kalitesi ve doğal güzelliğiyle önemli kayak merkezlerinden birisidir. Ağrı Dağı'na yapılacak tesisler ve Palandöken tesisleriyle işbirliğinin artırılmasıyla bu potansiyel il ve bölge ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecektir.

Kars ilinin turizm sektöründeki zengin potansiyelinin yanında, tarihi ve kültürel zenginliği de Türkiye'de en çok bilinen yönüdür. Bu nedenle, ilin bu durumunu ülkeye ve dünyaya sunulabilir ve pazarlanabilir bir marka haline getirmek önemli ekonomik kazanımlar sağlayacaktır. Bir kenti hedef kitleler nazarında benzerlerinden farklılaştırmanın ve katma değer yaratmanın önemli yollarından biri de kentleri markalayabilmektir (Yüce; 2009: 75). Bu doğrultuda, Sarıkamış Harekatının Sunumu, Kars Kaşarı, Ani Ören Yeri, Çıldır Gölü ve Balığı, Kars Kaz Yemekleri, Kars Evleri, Kars Kafkas Dansları, markalaşmayı ve katma değer yaratmayı vaat eden önemli potansiyellerdir.

Ayrıca, %65'i Iğdır ili sınırları içerisinde bulunan Ağrı Dağı'nın Büyük Ağrı Doğa Sporları ve Kış turizmine açılması için bir yap işlet devret modeli bölgedeki ticaret ve sanayi odalarınca tavsiye edilmektedir (Van TSO). Böylece, Kars ilindeki müteşebbislerin bu bölgeye yönlendirilmesi ve başka yörelerdeki de yatırımlar yapması sağlanabilirse hem Kars hem de bölge kalkınması hızlandırılabilir.

Kurulmuş ya da kurulacak Sınır Ticaret Merkezlerinde ticaret belgesi verilecek olanların özellikle ticari sicilleri dikkate alınmalı; ticari etiğe sahip olanlara öncelik tanınmalıdır. Aksi takdirde kısa vadeli bireysel kazançların maksimizasyonuna gidecek bir anlayış, uzun dönemde hem il hem bölge hem de ülke ekonomisine zararlı olabilecektir.

Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık %38-40'ını ithal ettiği gerçeğini göz önüne alarak, bölgede biyogaz üretimi için bol olan potansiyellerin değerlendirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmalıdır ((Demirkuş; 1998:97-98)).

Biyogaz; hayvan, insan, bitkisel kökenli organik atıklardan havasız ortamda ve sıcaklığın da etkisiyle mikroorganizmalar tarafından oluşturulan; metan, karbondioksit, hidrojen sülfür, oksijen ve karbonmonoksit içeren ve yanabilen bir gaz karışımıdır.

“Bu yörelerde kullanılan enerji kaynakları genellikle odun ya da bitkisel ve hayvansal atıklardır. Enerji, insanımızın sosyal, ekonomik ve

kültürel gelişiminde doğrudan etkili bir faktördür. Hidrolik (su), kömür ve petrol gibi enerji kaynakları yenilenemeyen kaynaklar olarak bilinir ve sınırlıdır. Kısa bir süre sonra tükenme durumuna gelebilirler. Bu kaygı taşıyan tüm ülkeler enerji tasarruf önlemleri almanın yanısıra yeni enerji kaynakları bulma yönünde çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar ile tüm dünyada yenilenebilir enerji kaynakları da denilen güneş, rüzgar, dalga, jeotermal ve biyogaz gibi yeni enerji kaynaklarına doğru bir yönelim olmuştur” (Demirkuş; 1998:97-98). Dolayısıyla bölgedeki bu tür potansiyellerin (özellikle hayvansal atıkların) ele alınması gelecek için büyük önem arz etmektedir.

Bölgedeki küçük ve orta boy işletme yatırımları teşvik edilmelidir. Bu hem dünya gerçekleri hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge ticaretinde KOBİ'lerin oynayacağı rol açısından yapılmalıdır. Mevcut bölgesel ticareti gerçekleştiren işletmelerin birer KOBİ özelliğinde olması da bu düşünceyi desteklemektedir.

KOBİ'ler tüm dünyada da büyük bir öneme sahiptirler. Örneğin, Avrupa Birliği'ndeki (AB) toplam katma değer %81'ini KOBİ'ler yaratmaktadır. Yani bu ülkelerde ki zenginliği %81 oranında KOBİ'ler üretiyorlar. Oysa Türkiye'de ve dolayısıyla il ve bölgede KOBİ'lere gereken önem hala verilmemektedir. Türkiye'de KOBİ'lerin toplam yatırım sermayesinden (kredilerinden) aldığı pay %5 civarında iken, AB ülkelerinde bu oran %50'lere kadar çıkmaktadır (NTV; Euro-Vizyon:2001). Bu nedenle, il ve Bölgede bulunan KOBİ'lerin düşük vergi, ucuz elektrik ve çeşitli teşviklerle desteklenmesi hayati önem taşımaktadır. 2009 yılında çıkarılan teşvik paketinin süresi 20-30 yıl gibi bir süreye çıkarılarak Kars ve bölgenin diğer illerinde uygulanırsa etkinlik artırılabilir.

Kars Kafkas Üniversitesi, geniş ölçüde sınır ülkelerle sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde uzmanlaştırılabilir. Ya da bölgedeki ve komşu ülkelerdeki üniversitelerle işbirliği içinde bu sağlanabilir. Örneğin, Türk Cumhuriyetlerinden getirilen ve yerli hekimlerden oluşan ekiplerle bir sağlık merkezi kurularak sağlık ticareti yapılması gerçekleştirilebilir. Böylece, Türkiye'nin uzun dönemde bölgedeki etkinliği artırılabilir ve iktisadi fayda elde etmesine katkı yapılabilir. Bu konuda yapılan bir çalışma (Smith;2004), sağlık sektöründe özellikle doğrudan yabancı yatırımların gelecekte artacağını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda bölgede özel sektörün durumu, finansman, hizmet koşulları, karşılıklı anlaşmalar gibi altyapı çalışmalarının başlatılması geleceğe hazırlık olacaktır.

Kars-Tiflis-Bakü demiryoluna ilaveten Kars-Nahcivan-İran demiryolu bağlantısı kurulmaya çalışılmalıdır. Çünkü demiryolu bağlantısı hem ucuz ulaşımı sağlayabilir hem de ticari faaliyetlerin artmasını teşvik edebilir. Bu doğrultuda, uzun dönemde havayolu kargo taşımacılığı için de gerekli altyapı hazırlanmalıdır. Özellikle Kars ve Iğdır'da son derece uygun alanlar mevcuttur. Bölgesel gelişmenin sağlanmasıyla birlikte, bu ulaşım ağları, dünyanın değişik merkezlerine bu bölgeden satılacak ürünlerin aktarılması için kullanılabilir. Bunlara ilaveten, İran'dan alınacak doğal gazdan bölge illeri mutlaka faydalandırılmalıdır. Böylece diğer enerji potansiyelleri başka alanlara yönlendirilebilir (biyogaz örneği gibi).

Üste değinilenlere ilaveten Kars ili ve bölgede değerlendirilebilecek bazı potansiyelleri de aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Tarıma elverişli büyük miktarlarda arazi bulunmaktadır. Tahrip edilmemiş doğal yapı, kirletilmemiş su ve toprak varlığı büyük avantajlardır.
- Mera hayvancılığına uygun koşullar mevcuttur.
- Bölgede mevcut olan madenler değerlendirilmelidir. Özellikle kaya tuzu, perlit gibi madenler açısından zengin potansiyeller vardır.
- Büyük ölçüde hidroelektrik ve güneş enerjisi potansiyeli mevcuttur.
- Yörenin dağları, nehirleri yaylaları, henüz bozulmamış doğal yapısı, tarihi eserleri ve zengin folklorü gibi unsurlar spor, dağcılık ve kültür turizminin gelişmesine oldukça uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Kars ili ve bölgedeki diğer illerin sahip olduğu bu potansiyeller kapsamlı ve rasyonel bir programla değerlendirildiğinde hem yöre hem de ülke açısından yüksek katma değerler yaratılabilecektir.

IV. Kars İl Merkezi ve İlçelerinin Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?

Kars ili ve ilçelerinin kalkınma stratejisini genel bir cümleyle özetlemek gerekirse, "*yerel potansiyeller*"e bağlı bir strateji olmalıdır. Bunun için yapılabilecekler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

A- EKONOMİK ÖNLEMLER:

Devlet yatırımları: Devlet yatırımları daha çok özel sektörün yatırım yapmasını kolaylaştırıcı ve finansman yetersizliğini giderici nitelikte olmalıdır. Diğer bir deyişle üretim yapan değil, üretimin yapılmasını kolaylaştıran yatırımlar şeklinde olmalıdır.

Devlet teşvikleri: Devlet teşvikleri öncelikle tarım ve hayvancılık olmak üzere faizsiz veya çok düşük faizle kredi sağlama, sanayi sektöründe

faaliyet göstereceklere arsa ve arazi temin etme, çalışanların sigorta primini karşılama ve vergi muafiyeti gibi olmalıdır. İl ve bölgenin kalkınmasında devlet teşvikleri çok önemlidir. Bunun değişik gerekçeleri belirtilebilir:

- İl ve bölgedeki iklim koşullarının zorluğu,
- Sermaye yetersizliği,
- Büyük pazarlara uzaklık,
- Girişimcilikteki yetersizlikler,
- Genel olarak piyasa koşullarına uygun olmayan fiziki ve beşeri altyapı eksiklikleri başlıca hususlar olarak sıralanabilir.

Tarım ve hayvancılık konusunda düzenlemeler: İl ve bölgenin tamamında tarım ve hayvancılık en önemli sektörlerdir. Bu alanlara önemli destekler sağlanarak özellikle “organik tarım” ve “organik hayvancılık” konusunda üretim kredileri verilip satış ve pazarlaması yapılmalıdır. Örneğin, Karadeniz’de fındık ve çayın alındığı gibi bu bölgede de organik tarım ve hayvancılık ürünleri devlet tarafından kurulacak bir kuruluş tarafından alınıp pazarlanabilir.

Bölgesel ticarete teşvikler: Kars-Ardahan-Iğdır üçgeninde bölgesel dış ticaret veya sınır ticareti yapılabilmesi, 1990’dan sonra etkin hale gelmiştir. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, bu bölge çok önemli avantajlar elde etmiştir. Çünkü 1990 öncesi dönemde var olan Rus tehlikesi yüzünden hem devlet yatırımları gelmemekteydi, hem de karşı ülkelerin bölgeyle ticari ilişkiye girebilmeleri için herhangi bir ortam yoktu. Oysa 1990 sonrası dönemde bu “üçgen” Türkiye’nin önemli stratejik noktalarından biri haline gelmiştir. Bunun temel nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Karabulut; 2000: 2).

- Dört ülke ile sınır komşusu olan bir bölge olması nedeniyle bir nevi Türkiye’nin karadan Orta Asya’ya açılan kapısı durumuna gelmesi,
- SSCB’den ayrılan Cumhuriyetlerle tarihi ve kültürel bağlılık ve coğrafi yakınlık nedeniyle bölgeye olan ilginin artması,
- Devletin, Ardahan ve Iğdır’ın il olması ve yukarıda sayılan nedenlerden dolayı bölgeye artan ilgisi,
- Tarım, hayvancılık ve bozulmamış doğal yapı açısından sahip olunulan avantajlar.

İşte bütün bu gelişmeler dikkatleri Doğu Anadolu Bölgesi’nin ve Türkiye’nin sınır bölgesine çekmiştir. Yaşanan küreselleşme süreci içinde de ülkeler öncelikle bölgesel ekonomik gelişmeyi seçmektedirler. Avrupa Birliği (AB), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) bölgesel gelişme için kurulan birliklerin önemli örnekleridir.

Bu konuda, Kars ve bölgenin diğer il ve ilçelerinden buralarda ikamet ederek komşu ülkelerle ticaret yapanlara çeşitli “pozitif ayrımcılık” yapılmalıdır. Örneğin, vergi ve fon kesintileri yapılmayabilir veya ticaret kredileri verilebilir. Konuyla ilgili olarak 2005 yılında yapılmış bir araştırmada (Karabulut; 2005: 154) Kars ilinde bölge ülkelerine yönelik ticaret yapan firmalara yaşadıkları en önemli ilk üç problemin ne olduğu sorulmuş ve verilen yanıtlara göre, öncelik sırasına göre ilk üç problem;

- Sınır kapılarındaki alt yapı yetersizlikleri,
- Bürokrasi,
- Yüksek vergi ve fon kesintileri şeklinde sıralanmıştır.

Buna göre, komşu ülkelere yönelik bölgesel ticaretin geliştirilmesinde hem Türkiye tarafının hem de karşı ülkelerin özellikle bürokrasiyi azaltıcı altyapı çalışmaları başlatması karşılıklı yararlar sunacaktır. Ayrıca bölgede uygulanacak pozitif ayrımcılık uygulamaları Kars-Ardahan ve Iğdır illerinde pilot iller olarak uygulanırsa önemli ilerlemeler sağlanabilir.

Özel sektör yatırımları: Özellikle gelişmiş batı illerinden veya yurt dışından gelerek il veya bölgede yatırım yapan özel sektör temsilcileri vergi muafiyeti devlet nişanı verilmesi gibi değişik önlemlerle teşvik edilmelidir.

Yerel potansiyellere öncelikler: Tüm bu destek ve yatırım politikalarında il ve bölgenin yerel potansiyelleri önceliklendirilmelidir. Bu yapılırken kamunun yönlendirici olması önem taşımaktadır. Çünkü yöre insanının hem girişimcilik özelliği azdır hem de sermaye birikimi yeterli değildir. Diğer taraftan kültürel yapısı gereği görmeden kabullenme özelliği zayıftır. Bu nedenle, uygulamaların lokomotif devlet olmalı ancak zamanla özel sektöre bırakılmalı veya ortak işletilmelidir. Aksi takdirde, kalıcı yatırım ve üretim olmayacaktır.

Uluslar arası kuruluşlar veya Avrupa Birliği destekleri: Son yıllarda uluslar arası bilim çevrelerince kabul gören yerel kalkınma politikalarına göre, bir bölgenin kalkınması o bölgenin yerel potansiyellerinin etkin değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu çerçevede AB gibi oluşumlar bu konulardaki proje ve çalışmalara öncelik vermektedir. Bu nedenle, ildeki çevre, turizm ve sosyal konularda hazırlanacak etkin projelerle kalkınmaya anlamlı katkılar sağlanabilecektir.

Diğer ekonomik önlemler: İl ve yörenin yerel özelliklerini ortaya çıkaracak alanların değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu çerçevede “Damal Bebekleri”, “Kars Kaşarı” örneklerinde olduğu gibi yörenin kendine has üretim ve kültür özelliklerinin Türkiye ve dünyaya tanıtımının gerçekleştirilerek bir marka yaratılması yolu kullanılmalıdır. Bunun için

kamu desteği önemlidir. Hem finansman desteği hem de tanıtıcı programlarla devlet bu desteğini vermelidir.

B- SOSYAL ÖNLEMLER:

Kars ilinin kalkınmasında ekonomik önlemlerden önce sosyal önlemlerin ve politikaların daha etkin olacağını belirtmek gerekir. Bu çerçevede aşağıdaki konularda düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Eğitim önlemleri: İl ve bölge insanı eğitime ve yeniliğe açık bir özelliğe sahiptir. Bu özellik etkin kullanılarak uzun dönemde eğitimle kalkınmanın eş anlamlı olduğu sonucuna varılabilir. Bu çerçevede, sırasıyla *OKUYAN İNSAN-DÜŞÜNEN İNSAN-TARTIŞAN İNSAN-ÜRETEN İNSAN* modeline uygun insan yetiştirecek bir eğitim modeli oluşturulmalıdır.

Sağlık önlemleri: Bölge insanının göç etme gerekçeleri arasında öncelikli sıraya sahip olan sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler giderilmelidir. Bunun için bölgede sağlık merkezleri oluşturarak etkin ulaşım sistemleriyle insanların hızlı sağlık hizmeti alabilme olanakları artırılmalıdır. Ayrıca, ilçe ve bölge insanları öncelikli olarak genel sağlık sigortası kapsamına alınmalıdır.

Tersine göç önlemleri: İl ve bölge özellikle 1960'lerden itibaren Türkiye'nin en çok göç veren alanlarından. Kars ili 1990 öncesinde de Türkiye'nin en fazla göç veren illerinin başında gelmektedir. Örneğin, 1985 yılı verilerine göre, İstanbul'daki 733 bin doğulunun 135 bininin (%18,5) Karşılı olduğu belirtilmektedir. Yine günümüz itibarıyla İstanbul'da yaklaşık 1 milyon nüfusla Kars-Ardahan-Iğdır birinci sırada gelmektedir (Fındıkçı;2003:39,149). 2008-2009 döneminde Kars ilinin verdiği göç miktarı 15.660 kişi iken, aldığı göç ise 9.028 kişidir (www.tuik.gov.tr). Buna göre, Kars ili uzun yıllardır net göç veren bir ildir. Yine aldığı ve verdiği göçte ilk iki sıradaki iller İstanbul ve Ankara'dır. Alınan göçte İstanbul ve Ankara'nın ilk iki sırada olması, bu kentlerdeki yaşam koşullarının zorluğundan dolayı geri gelmeler veya ekonomik durumu iyileşen insanların kendi topraklarıyla bağlantı kurmalarıyla açıklanabilir. Göç sürecini tersine çevirmek hatta kalkınmaya olumlu etki yapmasını sağlamak olasıdır. Bunun yapılabilmesinin önemli avantajlı durumu şudur: Bu bölgeden göç eden insanların büyük bir bölümü ekonomik olarak daha iyi olanaklara kavuşmuşlardır. Önemli bir bölümü de üst gelir grubuna girebilmişlerdir. Bu insanların bölgeye olan duygusal bağlılıkları bitmemiş devam etmektedir. İşte tersine göç uygulamalarında en önemli işlenmesi gereken konu duygusal bağlılıklardır. Ancak bu tek başına yeterli olmaz. Bunun yanında, göç etmiş insanların mutlaka bir bağlantısının olması içinde en önemli uygulamalardan birisi yaşanabilir konutlar yapmalarının sağlanması olacaktır. Böylece güzel

bir konuta sahip olan yöre insanı en kötü olasılıkla yaz mevsimini bu yörede geçirerek yörenin ekonomik canlanmasına katkı yapacaktır.

Turizm önlemleri: İl ve yörede Ani Ören Yeri, Sarıkamış Kayak Merkezi, Ağrı Dağı, Sürmeli Çukuru, Çıldır Gölü ve Balığı, Damal Bebekleri, Allah-u Ekber Dağları (Sarıkamış Harekatı), Palandöken Kayak Merkezi, Kars Kafkas Dansları, Kars Evleri ve bozulmamış yaylalar gibi önemli potansiyeller mevcuttur. Bu potansiyellerin tanıtımı ve altyapı yatırımlarının tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, turizm konaklama tesisleri, rehberlik hizmetleri verebilecek eleman yetiştirilmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır.

Diğer sosyal önlemler: Yöre belediyelerinin finansman sorunu çözülerek, yörede yaşayan insanların sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi için altyapının tamamlanması gerekmektedir. Bunun için spor tesisleri, eğlence merkezleri konferans merkezleri ve benzeri çalışmalar yapılarak özellikle çocuk ve gençler uluslar arası bilgi ve beceriye sahip olacak sosyal donatıma kavuşturulmalıdır. Örneğin, il merkezi ve ilçelerdeki lise eğitimi alan gençler 1. sınıftan itibaren mutlaka hem Kafkas üniversitesi hem de yakındaki ve büyük kentlerdeki üniversitelere gezi amaçlı götürülmeli ve bu bölgede üniversite okumanın önemi akıllarına kazınmalıdır. Bu programların çok düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesi olanaklıdır (kredi yurtlardan faydalanılması, yörenin zengin insanlarından ulaşım masraflarının karşılatılması gibi).

C- SİYASAL ÖNLEMLER:

Hiç bir partililik veya oy kaygısı taşınmadan bilimsel ve evrensel kural ve ölçülere göre uygulamalar yapılmalıdır. Aksi takdirde, seçmene selam veya bir dahaki sefer seçilmeyi garantiye almaya yarayan popülist uygulamalardan öteye geçilemeyecektir. Kars ili değişik etnik yapıdan oluşan bir özellik arzettiği için her kesimin huzur içinde yaşayacağı ortamın sağlanması devlet için öncelikli görevlerdendir. Eğer bu sağlanamazsa, etnik çatışmaların ve sosyal huzursuzluklarının artması ve buna bağlı toplu göçlerin yaşanması da muhtemeldir. Yaşanabilecek böyle bir zorunlu göç süreci hem Kars ili için hem de göç alan merkezler için ciddi sorunlar doğurabilecektir.

SONUÇ:

Kars ilinin kalkınmasının üç temel ayağının olduğu ortaya çıkmaktadır. Devlet, özel sektör ve devlet-özel sektör işbirliğiyle yapılacak politika ve uygulamalar. Bütün bu uygulamalar ise yörenin yerel kaynaklarını işleyecek ve pazarlayacak özellikte olmalıdır. Bunun için beşeri* ve sosyal sermayenin** önemsenmesi gerekmektedir. Yapılan uygulamaların temelde şu sektörlerde yoğunlaşması uygun olacaktır:

Tarım ve hayvancılık,
Turizm,
Eğitim ve sağlık,
Ticaret,
Yöresel üretim.

Bu sektörlere yoğunlaşan ve etkin yönetilen bir kalkınma politikasının yörede başarılı olacağını söylemek olasıdır.

KAYNAKLAR

- DEMİRKUŞ, Tülay, “Biyogazın Önemi ve Ekonomik Yönden İncelenmesi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Ardahan İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, İstanbul, 1998.
- DİNCER, Bülent, Metin Özaslan, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Nisan 2004.
- FINDIKÇI, Aydın, Kars’taki Yeni oluşumun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003.
- GÜLLÜLÜ, Uğur, Kerem Karabulut, Dilek Polat, Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113, 2007.
- KARABULUT, Kerem, Doğu’da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret- Bir Alt Bölge uygulaması-, Atlas Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARABULUT, Kerem, 1990 Sonrası Gelişmelerle Kars-Ardahan-Iğdır Üçgeni, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, Yıl 2005, SS. 133-150.
- KARABULUT, Kerem, “Iğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Iğdır İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, Iğdır, 2000.

* Beşeri sermaye, bireylere özgü kabiliyetlerin toplamı olarak ifade edilebilir (bilgi, beceri, kabiliyetler toplamı).

** Sosyal sermaye, genellikle işlerin koordinasyonunu kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artırabilen karşılıklı itibar ve güven şeklinde karakterize olmuş bir sosyal ilişkiler ağına işaret etmektedir. Bunların hepsine kısaca, bir toplumun sahip olduğu kurumlar ve onların işleyiş biçimi demek mümkündür.

- NTV, Euro- Vizyon Programı, 07.07.2001.
- POLAT, Dilek, Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.
- SECKELMANN, Astrid, "Domestic Tourism—A Chance For Regional Development in Turkey?", *Tourism Management*", Volume 23, Issue 1, February 2002, PP. 85-92.
- SMITH, Richard D., "Foreign Direct Investment and Trade in Health Service: A Review of The Literature", *Social Science & Medicine*, Elsevier, 2004, PP. 2313-2323.
- TÜİK, Bölgesel Göstergeler 2006.
- TÜİK, ADNKS Verileri.
- VAN TİCARET VE SANAYİ ODASI , Bölgemizin Sorunları ve Çözüm Önerileri, Bölge Ticaret ve Sanayi Odaları Tarafından Tespit Edilen Ortak Sorunlar ve Çözümleri Toplantı Kitapçığı, Van.
- YÜCE, Alpaslan, "Sarıkaş Harekatı'nın Kars Şehir Markasının Oluşturulmasındaki Yeri ve Önemi", *Beyaz Hüzn*, Sarıkaş Şehitleri Özel, Kars Valiliği, Yıl 2, Sayı 2, Aralık 2009, SS. 75-80.
- www.tuik.gov.tr